

DİL ARAŞTIRMALARI

Journal of Language Studies

Yıl: 15, Dönem: 2021/Güz, Sayı: 29

ISSN 1307-7821 | e-ISSN 2757-8003

YAYIN DEĞERLENDİRME
Review

Tarihî Türk Lehçeleriyle Karşılaştırmalı Eski Anadolu Türkçesi

Yıldız, Osman; Yalkın, Ali Osman (2021). *Tarihî Türk Lehçeleriyle Karşılaştırmalı Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Akçağ. 359 s. ISBN:978-605-342-588-5.

Tuğba Korkmazer

Araştırma Görevlisi, Süleyman Demirel Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Isparta / Türkiye

e-posta tugbakorkmazer@sdu.edu.tr

orcid [0000-0002-0528-073X](https://orcid.org/0000-0002-0528-073X)

Atıf

Citation

Korkmazer, Tuğba (2021). Tarihî Türk Lehçeleriyle

Karşılaştırmalı Eski Anadolu Türkçesi.

Dil Araştırmaları, 29: 257-260.

Başvuru

Submitted

20.09.2021

Revizyon

Revised

21.10.2021

Kabul

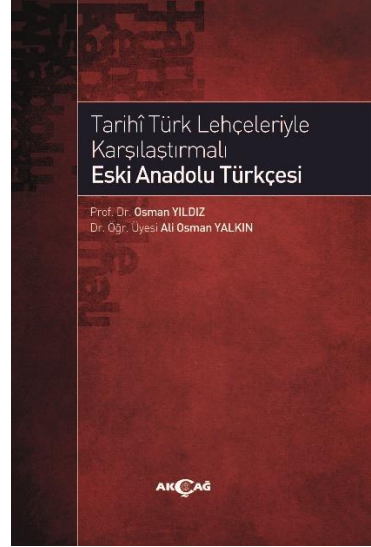
Accepted

01.11.2021

Çevrimiçi Yayın

Published Online

30.11.2021

...Seçmek için, anlamak lâzım. Anlamak için,
karşılaştırmak. Mukayese, irfana dayanır.

Cemil Meriç, Mağaradakiler, s.229

Türk dili, tek bir kaynaktan sulanan, kimisi aynı kimisi farklı dönemlerde filizlenen fidanların (Köktürk, Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay, Eski Anadolu Türkçesi) oluşturduğu zengin bir bahçedir. Zamanla olgunlaşan bu fidanlar, envairtürlü

meyve veren anıt ağaçlara dönüşmüştür. Bugün çok geniş coğrafi sahalarda konuşulan çağdaş Türk lehçeleri de bunların ürünleridir.

Akçağ yayınları tarafından 2021’de ilk baskısı yapılan ‘Tarihî Türk Lehçeleriyle Karşılaştırmalı Eski Anadolu Türkçesi’ adlı eserde, Eski Anadolu Türkçesinin gramer özellikleri, işte bu bahçedeki anıt ağaçlarla karşılaştırmalı olarak ortaya konmuş, belirgin hâle getirilmiştir. Öznesinin Eski Anadolu Türkçesi olduğu bu çalışmadan, tarihî Türk lehçelerinin karşılaştırmalı grameri beklenmemelidir.

Eser; *Önsöz* (9-10), *Genel Kısaltmalar ve İşaretler* (11-12), *Taranan Metinler ve Sözlükte Kullanılan Kısaltmalar* (13) başlıklarından sonra gelen *Eski Anadolu Türkçesinin Dönemleri, Başlıca Temsilcileri ve Eserleri* (15-28), *Eski Anadolu Türkçesinin Dil Özellikleri* (29-215), *Örnek Metinler Üzerinde Dil İncelemeleri* (216-317) şeklindeki üç ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın sonuna *Bağlamsal ve Gramatikal Sözlük* (319-350) ile *Kaynakça* (351-359) eklenmiştir.

Eski Anadolu Türkçesinin Dönemleri, Başlıca Temsilcileri ve Eserleri ile *Eski Anadolu Türkçesinin Dil Özellikleri* bölümü içerisinde yer alan *Ses Bilgisi* Yalkın tarafından; aynı bölüm içerisinde yer alan *Şekil Bilgisi* ile *Örnek Metinler Üzerinde Dil İncelemeleri, Bağlamsal ve Gramatikal Sözlük* ise Yıldız tarafından hazırlanmıştır.

Ders kitabı niteliği taşıyan çalışmanın birinci bölümünde Eski Anadolu Türkçesinin başlıca temsilcileri ve eserleri; Selçuklu dönemi, Beylikler dönemi ve Osmanlıcaya geçiş dönemi başlıkları altında kronolojik olarak verilmiştir.

İkinci bölümde Eski Anadolu Türkçesinin dil özellikleri; Köktürk, Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçeleriyle karşılaştırmalı olarak *İmla Özellikleri* (29-36), *Ses Bilgisi* (37-85) ve *Şekil Bilgisi* (86-215) başlıkları altında değerlendirilmiştir. *İmla özellikleri*; imla gelenekleri, ünlü ve ünsüzlerin yazımı ile bazı ek, kelime ve biçimlerin yazımı üzerinden izah edilmiştir. *Ses bilgisi* başlığında, ünlü ve ünsüzlerin varlığı ile bunlara dair ses uyumları ve ses olayları ele alınmıştır. *Şekil bilgisi* başlığında ise kelime türlerine yer verilmiş; bu dönemde kullanılan bütün ekler, işlevleriyle birlikte örnek cümleler üzerinden anlatılmıştır.

Örnek metinler üzerinde dil incelemelerinin yapıldığı üçüncü bölümde Yunus Emre Dîvânı, Dede Korkut Kitabı, Şeyyâd Hamza’nın Yûsuf u Zelfhâ’sı, Hoca Mes’ûd’un Süheyl ü Nev-bahâr’ı, Ahmed Fakîh’in Kitâbu Evsâf-ı Mesâcidi’s-Şerîfe’sinden alınan bazı bölümler ses ve şekil bilgisi bakımından incelenirken bazı bölümler de alıştırma yapılabilmesi maksadıyla okuyucuya bırakılmıştır.

Çalışmanın sonuna *Bağlamsal ve Gramatikal Sözlük* ile *Kaynaklar* bölümü eklenmiştir. *Bağlamsal ve Gramatikal Sözlük* bölümünde sözcüklerin işlev ve anlamları geçtiği yerlere göre referanslarıyla verilmiş, etimolojik izahlar yapılmıştır. İzlenen metoda dair örnek verilecek olursa;

cân: Far. 1. can, ruh (YD 54b//2, YZ 2a/19...); 2. dost, derviş (YD 55a/9).

yıllık (<yıl+lık): yıllık (niteleme sıfatı) (KEMŞ 2) vb...

Eski Anadolu Türkçesi üzerine Timurtaş (1976:331-368), Mansuroğlu (1988), Özkan (2009), Şahin (2003), Gülsevin ve Boz (2004), Köktekin (2008), Akar (2018), Yelten (2019) gibi pek çok araştırmacı tarafından gramer çalışması yapılmıştır. Bahsi

geçen kitabı bu yayınlardan ayıran ve sahaya yenilik getiren hususiyetlerin başında, artzamanlı karşılaştırma üzerine temellendirilen tasvirî bir çalışma olması gelmektedir. Örneğin,

- İmla anlatılırken ünsüzlerin yazımı, diğer tarihi Türk yazı dilleri ile karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Örneğin, /t/ ünsüzü için: krş. KarT, ÇT: ت; HT, KT: ت, ط (s. 33).
- Ünlü ve ünsüzlere dair ses olayları, diğer tarihi Türk yazı dilleri ile mukayese edilerek işlenmiştir. Örneğin, e/i değişmesi için: krş. KarT: /e/, HT: /è/, KT: /e/, /i/, ÇT: /i/. Ayrıca bu hadiseye dair örnekler 3 başlık altında değerlendirilmiştir. ET, EAT ve TT'de /e/; ET, EAT'de /e/, TT'de /i/; EAT'de /i/, TT'de /e'/li olan örnekler gibi (s. 38-39). Aynı şekilde /d-/</t-/ hadisesi için: krş. KökT, Uyg, KarT: /t/, HT, KT, ÇT: /t-/ , /d-/ (s. 64).
- Ses hadiselerine dair verilen örneklerde de karşılaştırma yoluna gidilmiştir. Örneğin, genişleme hadisesine verilen ağaç [<<yığaç] örneği için ilgili dipnotta 'Kelime HT'de ağaç-ığaç; KT'de ağaç~ağaç, ÇT'de ağaç biçimindedir' ifadesi yer almaktadır (s. 42).
- Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait tüm ekler, diğer tarihi Türk yazı dillerinde geçtiği şekillerle birlikte ele alınıp incelenmiştir. Örneğin, ayrılma hâli için: {+dAn}, {+dIn}, {+dA}: krş. KökT. {+dA/+tA}, {+tAn}; Uyg. {+dIn/tIn}; {+dA/+tA}, {+dAn/+tAn}; KarT. {+DIn}, {+dUn}, {+dA}, {+dAn}; HT. {+DIn}, KT. {+dAn}, {+DIn}; ÇT. {+DIn}, {+dAn} (s. 108).
- Kelime türleriyle ilgili örneklerin de diğer tarihi Türk yazı dillerindeki kullanım şekilleriyle birlikte verilmesine gayret edilmiştir. Örneğin, soru sıfatlarından kaçığı~kaçığı için: krş. Uyg. kaçu, çanu, negü; KT. kaçu~kaçu, kaçu~çayı; ÇT: kaçu, kaçu (s. 119).

/-G/ seslerinin süreklileşip erimesi hadisesinde, -U<*ÜØ<*(U)w<*(X)v<-G aşamalarından geçildiği belirtilmektedir. Bu hadisenin gerçekleşmesine rağmen yuvarlaklaşmanın görülmediği örnekler ise -I<*-İØ<*-İğ<-IG gelişimi ile açıklanmaktadır (s. 52). Aynı şekilde {-U} morfeminin, -(X)G>*(X)v>*(U)w>*ÜØ>-U (s. 98); {+IU} morfeminin de *+IXG>*+IXv>*+IUw>*+IÜØ>+IU (s. 116) şeklindeki gelişimler ile meydana gelmiş olabileceği ifade edilmektedir.

Leyla Karahan'ın 'isimlerden hâl ekleri çıkartıldığında isim-fiil ilişkisinin ortadan kalktığı fakat belirtme ekinde böyle bir durumun söz konusu olmadığı' şeklindeki izahına dayanılarak belirtme eki, hâl eklerine dâhil edilmemiş; isim çekim ekleri içerisinde ayrı bir başlık olarak verilmiştir (s. 114).

III. şahıs iyelik eklerinden sonra geldiği düşünülen {+n} belirtme ekinin ayrı bir öge olarak değerlendirilmeyip iyelik ekine dahil edilmesi gerektiği; bu tarz yapılar da söz konusu işlevin {+Ø} morfemi ile karşılandığı ifade edilmiştir (Gülsevin 1990: 187-190). Bu bağlamda III. teklik şahıs iyelik eki morfemi {+(s)I(n)+}, III. çokluk şahıs iyelik eki morfemi ise {+lArI(n)+} olarak verilmiş, yapılan metin tahlillerinde bu hususiyete dikkat edilmiştir. Arka+s+1+n değil, arka+sın+Ø çözümlemesinde olduğu gibi (s. 102-103, 115).

Ek-fiil isim bahsinde değil, fiil bahsinde verilmiş; ek-fiil olarak nitelendirilen 'i-' ile birleşik fiiller yapan 'ol-' fiili karşılaştırılmıştır. 'i-', 'ol-' gibi birleşik fiiller yapan yardımcı fiil olarak değerlendirilmiş, 'hasta oldum' ile 'hasta idim' cümlelerinde yapı bakımından bir farklılık olmadığı belirtilmiştir. Dolayısıyla, birinci cümlenin fiil

cümlesi, ikincinin de isim cümlesi olarak nitelendirilmesinin doğru olmadığı ifade edilmiştir (s. 175).

Tasarlama kiplerinde şart için bir istisna düşülmüştür. ‘Zaman ifadesi olmayan şekil/tarz morfemleridir. Tasarlama; emir, istek, gereklilik ve dilek şeklinde ortaya çıkar. Şart, şeklen diğer fiil çekimlerine benzese de yargının sonlanmaması sebebiyle ana cümlelerin yüklemi olamaz. İster basit ister birleşik yapıda olsun {-sA} şart eki, zarf-fiil fonksiyonuyla cümlede zarf tümleci görevini yerine getirir. Sadece dilek bildirdiği durumlarda asıl cümlelerin yüklemi olur’ (s. 170). ‘görseñe kayduñ ecel gelmezden öñ/ ölseñe vaqt irişüp ölmezden öñ (s. 175).

Bir eylemin birden fazla zamanda gerçekleşmesinin mümkün olmadığı belirtilerek birleşik çekimli fiiller ifadesine tereddütle yaklaşılmış, bu yapılarda zaman eki olarak değerlendirilen ilk morfemin sıfat-fiil eki olduğu vurgulanmıştır (s. 178). Dolayısıyla da geçmiş zamanın hikayesi, şimdiki zamanın rivayeti gibi ifadelerden kaçınılmış; bunların yerine aşağıdaki yönteme başvurulmuştur.

1. Görülen geçmiş zaman

1.1. Fiil-sıfat fiil+yardımcı fiil (i-)+kip (görülen geçmiş zaman)+şahıs eki

1.1.1. Fiil- geniş zaman+yardımcı fiil (i-)+ görülen geçmiş zaman+şahıs eki

1.1.2. Fiil-şimdiki zaman+yardımcı fiil (i-)+görülen geçmiş zaman+şahıs eki ...

Çalışmada bir etimoloji denemesine de yer verilmiştir. Göz (<köz) ve gör- (<kör-) kelimelerinin *kö kökünden geldiği ve göz kelimesinin boynuz, köküz ‘göğüs’ örneklerinde de olduğu gibi Türk dilinde ikili organ isimleri türeten (+z) ikilik ekini aldığı ifade edilmiştir (s. 229).

Türkoloji alanına yaptıkları kıymetli katkılardan dolayı araştırmacıları kutluyor, çalışmalarının devamını diliyoruz.

Kaynakça

- AKAR, Ali (2018). *Oğuzların Dili Eski Anadolu Türkçesine Giriş*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- GÜLSEVİN, Güner (1990). “Eski Anadolu (Türkiye) Türkçesinde 3. Kişi İyelik Ekinin Özel Kullanılışı”. *Türk Dili*, 466: 187-190.
- GÜLSEVİN, Güner; BOZ, Erdoğan (2004). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- KÖKTEKİN, Kâzım (2008). *Eski Anadolu Türkçesi*. Erzurum: Fenomen Yayınları.
- MANSUROĞLU, Mecdut (1988). “Eski Osmanlıca”. *Tarihî Türk Şiveleri* (Çev.: M. Akalın). Ankara: TKAE, 247-276.
- MERİÇ, Cemil (2020). *Mağaradakiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÖZKAN, Mustafa (2009). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- ŞAHİN, Hatice (2003). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1976). “Küçük Eski Anadolu Türkçesi Grameri”. *Türkiyat Mecmuası*, 18: 331-368.
- YELTEN, Muhammet (2019). *Eski Anadolu Türkçesi (Dil Bilgisi ve Metinler)*. İstanbul: Arel Üniversitesi Yayınları.